

ЯК РОЗВИВАТИ ОБДАРОВАНИСТЬ І ЧИ МОЖНА ЇЇ ВТРАТИТИ?

Читаючи впродовж останнього десятиліття психолого-педагогічні публікації, ми вже звикли до того, що виділяються два основні завдання, які стосуються особливостей роботи з обдарованими дітьми: 1) виявляти обдарованих дітей; 2) розвивати їх обдарованість з допомогою спеціально розроблених програм. Але у цих завданнях міститься внутрішня суперечність, яка змушує нас уважніше поглянути на проблему обдарованості, зокрема на той зміст, який в неї вкладається. Насамперед виникають питання про те, вродженою чи набутою є обдарованість? Якщо вродженою, то чи потрібно її розвивати? Якщо ж набутою, то чи потрібно її виявляти? Можливо, є й інший варіант, коли частина якостей, які складають обдарованість, є вродженою, а частина – набутою. Тоді знову виникає питання про те, чи стосується це обдарованості у всіх сферах діяльності, чи лише в окремих, таких як спортивна чи музична? Якщо ми все ж розвиваємо обдарованість, то виникають питання про закономірності цього розвитку і, зокрема, про кризові моменти в ньому, про ймовірність припинення розвитку і, як наслідок, – втрату обдарованості.

Що таке обдарованість? Обдарованість – це причина чи результат успішної діяльності? Виникненню міфу про обдарованість як винятково вроджену якість сприяли вундеркінди – діти з незвичайними успіхами, як правило, у музичній, математичній чи спортивній діяльності. Але за своєю структурою і змістом ці діяльності не складніші, скажімо, за мовленнєву діяльність, якою оволодівають всі без винятку. Крім того, вундеркінди, всупереч усталеній думці, витрачають на розвиток своїх здібностей значно більше сил і часу, ніж звичайні діти.

У діяльностях з більш складною структурою обдарованість у ранньому віці не проявляється. Очевидно, що справа тут не лише у вікових

12

особливостях, але й у життєвому та соціальному досвіді, спрямованості і цінностях особистості.

Однак, помилкова думка про те, що обдарованість є винятково вродженою якістю, а, отже, й причиною успішності в діяльності, є настільки живучою, що доведеться вдатися до цитування визнаних авторитетів. Б.М.Теплов пише: „Поняття обдарованості втрачає сенс, якщо його розглядати як біологічну категорію” [8, с. 22]. В.О. Моляко визначає обдарованість як „системне утворення особистості, що є координатором, регулятором, стимулятором творчої діяльності, сприяє знаходженню таких рішень, які дають можливість людині краще пристосовуватися до світу, оточення, інших людей і до самої себе” [4, с. 87]. Окрім системності й належності до особистісних утворень, В.М. Дружинін вказує на високу ефективність діяльності, яка може бути критерієм ідентифікації обдарованих дітей: „Обдарованість – системна якість психіки, що розвивається протягом життя і визначає можливості досягнення людиною виключно високих результатів в одному чи декількох видах діяльності у порівнянні з іншими людьми” [1, с.353].

Отже, сутнісні ознаки обдарованості, які характеризують її як явище системне, особистісне, пов’язане з власною активністю, спрямованою на адаптацію людини до світу, свідчать на користь того, що обдарованість – це прижиттєве утворення, результат розвитку здібностей. С.Л. Рубінштейн наголошує: „Обдарованість однієї людини так само відрізняється від обдарованості іншої, як відмінне їх життя” [7, с.130].

Яка дитина є обдарованою? Якщо обдарованість розвивається і є якісно своєрідним поєднанням здібностей [6, с. 247], які у свою чергу

теж розвиваються, то чи можна взагалі говорити про дитячу обдарованість, а відтак і про її виявлення?

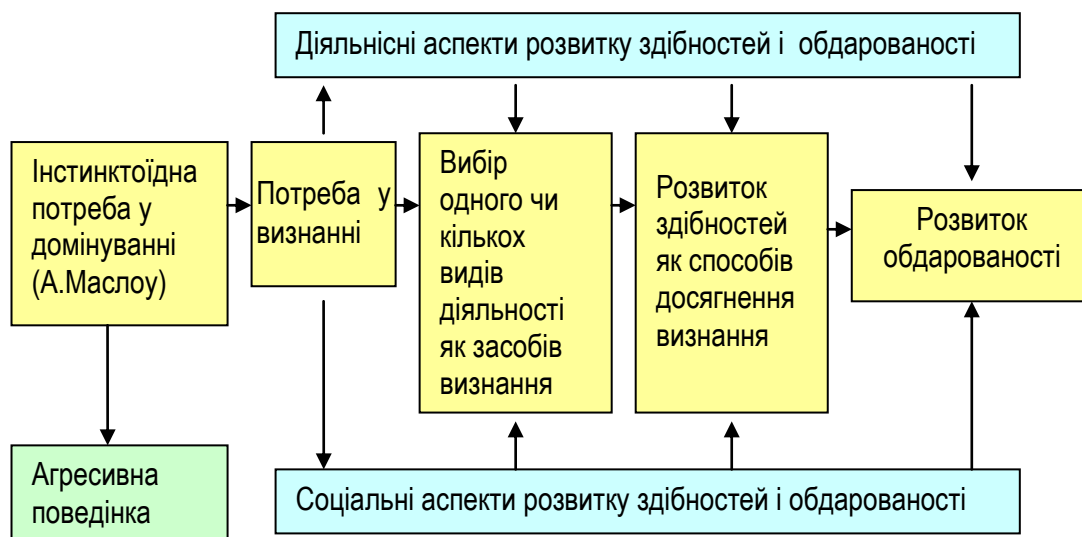

Рис.1. Потребова детермінація розвитку здібностей та обдарованості

13

Думається, що в окремих випадках ми можемо говорити про обдаровану дитину як таку, що характеризується „...яскравими, очевидними, подекуди видатними досягненнями” [1, с. 353]. Цих дітей не так уже й багато, але вони дуже цікаві для психології у плані вивчення чинників, які визначали розвиток обдарованості. Стосовно інших дітей коректніше було б говорити про *потенційну обдарованість*, тобто вони за певних умов *можуть стати*, а *можуть і не стати*, обдарованими. Чи багато таких дітей? Їх переважна більшість – це всі діти, котрі не мають значних фізичних чи розумових порушень, які завадили б їм досягти значних успіхів в одному із тисяч видів людської діяльності.

Обдаровані діти вирізняються з-поміж інших не вродженими задатками, а тим, що вони *стали на шлях розвитку* обдарованості. Чи всі дійдуть до вершин? Ні. Бо обдарованість – це винятковість, і якщо навіть ми змогли б досягти того, щоб всі наші діти мали визначні досягнення, то саме через загальність, розповсюдженість ці досягнення

знецінилися б, стали б тривіальними, а їх власники – пересічними. Обдарована людина – це не одна з..., це завжди №1. І не тому, що у неї особлива біологія, а насамперед тому, що доклала більше зусиль і друзі-конкуренти визнали її досягнення. Обдарована людина як акробат на вершині гімнастичної піраміди: там може бути кожен, але всі разом – ні.

Що спричинює розвиток обдарованості? У психолого-педагогічних дослідженнях обдарованості виробився певний алгоритм. Спочатку вивчаються обдаровані люди і виділяються ті якості, якими вони володіють (креативність, високий інтелект, працездатність тощо). Потім ці ж якості шукаються у дітей, і ті діти, у яких знаходяться, вважаються обдарованими і включаються до програм розвитку. На наш погляд, тут часто виникає логічна помилка – плутанина у причинах і наслідках. І креативність, і працездатність, і, особливо, мислительні стратегії – це вже наслідок розвитку здібностей, навіть коли йдеться про дітей дошкільного віку. А що ж тоді є причиною цього розвитку? Відповідь на це питання може дати аналіз потребової сфери людини. Потреби у самоствердженні, самореалізації, персоналізації, повазі – це різні рівні і прояви *потреби у визнанні*, яка, на думку В.С.Мухіної, є однією з провідних соціальних потреб людини [5].

Роль виховання у розвитку особистості полягає в тому, що воно трансформує інстинктоїдну потребу у домінуванні в потребу у визнанні. Людина може досягти визнання лише через результати у суспільно-корисній діяльності, а для цього вона мусить включитися в один чи кілька з тисяч можливих видів діяльності і розвивати свої здібності. При цьому формується ціннісне ставлення до тих способів виконання діяльності (стратегій), які виявляються ефективними (діяльнісні цінності) і до тих людей, які ці діяльності поцінують (моральнісні цінності). Таким чином, можна стверджувати, що *розвиток здібностей* у значній мірі детермінується потребою у визнанні і тим соціальним

оточенням, яке задає параметри задоволення цієї потреби, а **розвиток обдарованості** детермінується власним свідомим вибором

14

людини, який базується на її суб'єктних цінностях.

З чого починати розвивати обдарованість? Очевидно, що не з тих показників, які характеризують зрілу обдаровану особистість. Не варто починати будувати дах, коли не закладено фундамент. Людина має дорости до того, щоб на основі усвідомлення своїх здібностей і можливостей їх розвитку прийняти рішення – хоче вона бути обдарованою чи ні. Є ряд досліджень, які показують, що штучне стимулювання розвитку компонентів обдарованості дає негативні результати. Так, В.М. Дружинін та Н.В. Хазратова довели, що розвиток креативності у дошкільників поряд із зростаннями рівня креативності, призводить і до зростання показників невротизації [1, с.255].

Думається, відповідь на поставлене питання дав Г.С. Костюк, визначивши обдарованість як „здібність людини до розвитку її здібностей” [2, с.341]. Завдання дошкільної і шкільної освіти – розвивати здібності дітей не до окремої (однієї) діяльності (покладімо руку на серце і зізнаймося, що психологія не володіє і, скоріше за все, ніколи не володітиме методами віддаленого прогнозування розвитку особистості, та й у цьому немає потреби). Завдання освіти – розвивати здібності у різних видах діяльності і, що особливо важливо, у соціальній взаємодії. Цілі цього „неспеціалізованого” і „непрофілізованого” розвитку такі:

- 1) розвинути загальні здібності, які можуть переноситися на різні види діяльності;
- 2) укріпити дитину в думці, що будь-які здібності розвиваються, варто лише докласти зусиль;

- 3) підготувати до власного свідомого вибору галузі, в якій дитина *хоче* розвиватися;
- 4) навчити способам соціальної взаємодії в умовах конкуренції за визнання в процесі розвитку здібностей.

Чому відбувається втрата обдарованості? Японці кажуть, що у 5 років всі діти геніальні, у 10 років – талановиті, а в 15 – звичайні діти.

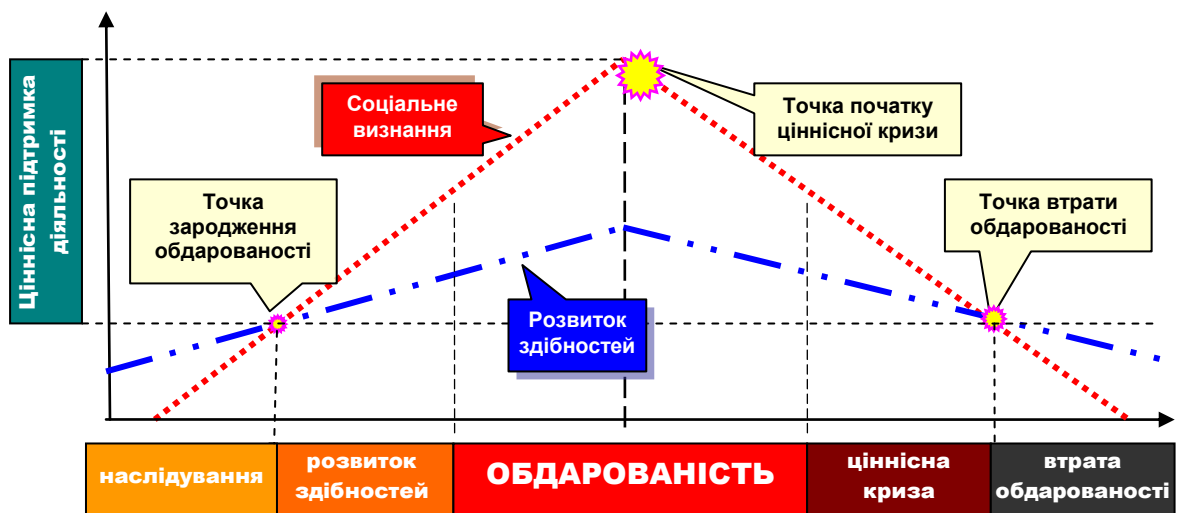

Рис.2. Ціннісна детермінація розвитку і втрати обдарованості

15

Справді, відомо чимало випадків, коли обдаровані діти (або, правильніше, діти, які стали на шлях розвитку обдарованості) раптом перестають показувати визначні результати і надалі нічим особливим не виділяються з-поміж ровесників. Чим різняться зріла обдарована особистість і обдарована дитина? Відповідь на це питання дають наші багаторічні дослідження. Доросла обдарована людина автономна у своїй ціннісній регуляції, вона орієнтується на свої власні, внутрішні критерії і саме з них черпає і сили, і натхнення, і мотивацію. Цінності ж обдарованої дитини лише складаються і значною мірою залежать від соціального оточення. Для дитини важливо, щоб те, що вона робить, було поціноване. Ця оцінка має бути диференційованою, компетентною і правдивою. Діти дуже рано, ще з дошкільного віку, відчувають

нещирість оцінки дорослих, які самі не мають і не прагнуть мати тих якостей, за вияви яких хвалять дітей. Саме з цим, очевидно, пов'язані гостра реакція на несправедливість і потреба у соціальній підтримці, на які вказує О.І. Кульчицька, характеризуючи обдарованих дошкільнят [3].

На схемі показано (рис.2), що як тільки дитина виходить за межі наслідування, розвиток здібностей орієнтується на підтримку людей, які **визнають і поцінують** досягнення. Рівень, глибина, референтність визнання піднімає планку, до якої дитина намагається підтягти, розвинути свої здібності. Визнання соціального оточення утворює той смисл, який дозволяє дитині знаходити задоволення у щоденній, багатогодинній, виснажливій праці, спрямованій на розвиток власних здібностей.

Руйнівними для обдарованості можуть виявитися такі зміни у соціальному оточенні: **внутрішня конкуренція, ціннісне переростання обдарованою дитиною цінностей оточення, зміна ціннісних пріоритетів соціуму**. Що стосується ситуації конкуренції, то вона є типовою у так званих „елітних” навчальних закладах, де перманентне, напружене змагання за визнання у **єдиній галузі** (для прикладу – у математиці в математичних школах) виявляє жменьку „переможців”. Решта дітей, як правило, зневірюються у власних силах і, в кращому випадку, починають шукати визнання в інших сферах діяльності.

Типовими є й ті випадки, коли дитина, яка стала на шлях розвитку здібностей, переростає своє оточення. Скажімо, вона тонко відчуває музику і нестача людей, які знають музику глибоко й всебічно, не може бути компенсованою великою кількістю примітивних похвал. Така ситуація часто веде до втрати смислу діяльності, до інволюції здібностей і втрати обдарованості.

Зміни ціннісних пріоритетів референтного оточення частіше, ніж можна було б припустити, стають непереборною перешкодою на шляху

розвитку обдарованої дитини. Цінності можуть змінюватися через зміну суспільно-політичної ситуації, але це буває нечасто. Значно частіше ціннісні кризи обдаровані діти переживають при переході від шкільної субкультури, яка є здебільшого „монокультурою” (навчальна діяльність), до багатовекторного ціннісного простору

16

дорослого життя. З іншого боку, саме ціннісне і діяльнісне різноманіття дорослості дає можливість самореалізуватися тим молодим людям, які в шкільні роки нічим особливим не відзначилися.

Що таке ціннісна підтримка розвитку здібностей? Це система психологічних впливів, спрямована на створення і відтворення у свідомості дитини ціннісно-сміслового поля, яке спонукає її до розвитку власних здібностей, а в окремих випадках – і обдарованості. Можна виділити такі шляхи надання ціннісної підтримки:

- створення антиконкурентного поля суспільно схвалюваних діяльностей, у якому кожна, без винятку, дитина могла б досягти значних успіхів і її досягнення визнавалися б незалежно від обраної нею діяльності;
- навчання дітей, батьків і вчителів прийомам і способам поцінування досягнень, правилам глибинного оцінювання діяльності, здібностей і особистості;
- забезпечення умов для досягнення кожною дитиною **успіхів у різних видах діяльностей** з метою підготовки до здійснення нею свідомого вибору тієї діяльності, в якій вона надалі зростатиме і професійно, і особистісно.

На наше переконання, ціннісна підтримка розвитку здібностей сприятиме формуванню у дітей таких соціально і особистісно значимих якостей як впевненість у власних силах, реалістичність у доланні труднощів, вміння поцінувати досягнення інших людей і самоповага,

що ґрунтується на власних досягненнях. А головне те, що перехід від розвитку здібностей до розвитку обдарованості за умов ціннісної підтримки буде не штучним, не зовнішньо мотивованим, а глибоко усвідомленим, підкріпленим життєвим досвідом, власним вибором дитини.

Література.

1. *Дружинин В.Н.* Психология общих способностей. – СПб.: Питер, 2000. – 368 с.
2. *Костюк Г.С.* Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. – К.: Рад.школа, 1989. – 608 с.
3. *Кульчицька О.І.* Дізнаємося про вікові особливості дітей дошкільного віку /Обдарована дитина, 2002. – №1-2.
4. *Моляко В.А.* Проблемы психологии творчества и разработка подхода к изучению одаренности /Вопр.психологии, 1994. – №5. – С.86-95.
5. *Мухина В.С.* К проблеме социального развития ребенка /Психол.журн., 1980. – Т.1. – №5. – С.43-53.
6. Психология. Словарь /Под общ.ред. А.В.Петровского, М.Г.Ярошевского. – М.: Политиздат, 1990. – 494 с.
7. *Рубинштейн С.Л.* Основы общей психологии. В 2-х т. – М.: Педагогика, 1989.
8. *Теплов Б.М.* Избранные труды: В 2-х т. Т.1. – М.: Педагогика, 1985. – 328 с.